

تعیین بهای نسخه‌ای از قرآن محمدحسین فخار شیرازی در خاندان وصال شیرازی

محمدصادق میرزا ابوالقاسمی

استادیار دانشکده هنر و معماری دانشگاه شیراز
abolqasemi.s@gmail.com

در مجموعه خاندان نواب شیرازی در آرشیو سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران سندی با شماره ۱۶۸۰۶-۲۹۶ موجود است که شامل گواهی میرزا عبدالله رحمت شیرازی (۱۲۷۰-۱۳۴۴ق) و عبدالوهاب یزدانی (۱۲۵۲-۱۳۲۸ق) و علاءالدین حسین همت شیرازی (۱۲۷۶-۱۳۳۶ق) بر ارزش و بهای قرآنی به خط محمدحسین کوزه‌گر شیرازی است. پیش‌تر مرحوم ایرج افشار در یادداشتی با عنوان «سه گواهی برای نسخه خطی دو یست تومانی قرآن» از این سند یاد کرده است و متن آن را نیز به چاپ رسانیده است،^۱ منتها درباره احوال کاتب قرآن بی اطلاع بوده و در منابع مربوط نیز نشانی از او نیافته است. همو مطابق متن گواهی علاءالدین حسین همت در همین سند، قدمت قرآن مذکور را «مقداری پیش از قرن دوازدهم هجری»^۲ تخمین زده است.

کاتب این قرآن به احتمال زیاد حسین فخار شیرازی است که در منابع از او با لقب «جمال‌الدین» نیز یاد شده است. فخار به معنای کوزه‌گر است و احتمالاً چون گواهان این سند از معنای این کلمه برای معرفی کاتب قرآن مذکور استفاده کرده‌اند، شناخت احوال و آثار او مشکل شده است. از قضا در همین مجموعه، سندی دیگر نیز با شماره ۱۶۸۰۷-۲۹۶ موجود است که متن گواهی ابوالقاسم فرهنگ (۱۲۴۲-۱۳۰۶ق) در تعیین بهای نسخه‌ای از قرآن مذکور بوده است. در این سند، کاتب

۱ نک: افشار، ۱۳۸۷: ۴۹۴-۴۹۸. مرحوم ایرج افشار سجع مهر یادداشت دوم از این سند را «عبدالله حکیم» خوانده است و از همین رو، به اشتباه کاتب آن را محمود حکیم دانسته است. در حالی که عبارت صحیح مهر مذکور «عبدالله بن الحکیم» است و قطعاً یادداشت آن متعلق به میرزا عبدالله رحمت شیرازی فرزند محمود حکیم و نوه وصال شیرازی بوده است.
۲ همان: ۴۹۴.

قرآن با صفت «فخار» معرفی شده است.^۳

جمال‌الدین حسین فخار شیرازی از خوشنویسان فعال در نیمه دوم سده دهم هجری قمری بوده است. صاحب رساله گلستان هنر درباره او آورده است: «مولانا حسین فخار شیرازی، به اتابکان منسوب است و از خوشنویسان دارالملک شیراز بوده. او نیز کاتب مقرر است».^۴ میرزا حبیب اصفهانی، عبدالمحمد ایرانی و مهدی بیانی نیز از او نام برده‌اند، اما هیچ‌یک او را با نام «محمدحسین» ثبت و وصف نکرده‌اند.^۵ ظاهراً او از خوشنویسان نسخ و ثلث بوده است و در نوشتن سایر اقلام سته نیز مهارت داشته است. تاکنون آثار زیر از او دیده و معرفی شده است:

۱. بهجة المباحج، قطع وزیری بزرگ (۳۰×۱۹س م)، نسخ، با رقم «جمال‌الدین المشهور بحسین الفخار»، کتابت بیست و هفتم جمادی الاول ۹۵۱ق، تهران: کتابخانه کاخ گلستان.^۶
۲. قرآن، قطع وزیری بزرگ (۲۹×۱۳/۵س م)، نسخ، با رقم «حسین الفخار الشیرازی الاتابکی»، کتابت رجب ۹۶۵ق.^۷
۳. قرآن، نسخ، با رقم حسین فخار شیرازی و تذهیب جلال‌الدین محمد شیرازی، کتابت ۹۷۴ق، باکو: فرهنگستان علوم آذربایجان.^۸
۴. یک قطعه از مرقع، نسخ جلی و خفی، با رقم «کتابه حسین الفخار»، استانبول: مجموعه توقیاتی سرای.^۹
۵. یک قطعه از مرقع مالک، ثلث و ریحان و رقاع، با رقم «مشقه العبد الضعیف حسین الفخار الشیرازی»، استانبول: مجموعه توقیاتی سرای.^{۱۰}

غیر از اینها در تذکره خط و خطاطان از وجود نسخه‌ای از کلمات مرتضویه به خط حسین فخار شیرازی با تاریخ کتابت

۳ هر دو سند مذکور بدون تاریخ است، اما با توجه به تاریخ وفات ابوالقاسم فرهنگ قطعاً پیش از ۱۳۰۶ق نوشته و اظهار شده است.

۴ قاضی احمد قمی، ۱۳۸۳: ۳۴.

۵ گواهان این دو سند خود از خوشنویسان و هنرمندان شناخته شده بوده‌اند و همگی به دقت این قرآن را بررسی و ملاحظه کرده‌اند و راقم آن را با نام «محمدحسین» گزارش کرده‌اند. با این حال به نظر نمی‌رسد «محمدحسین فخار» و «حسین فخار» غیر از هم باشند.

۶ بیانی، ۱۳۶۳: ۳ و ۴؛ ۱۰۶۲: ۴؛ آتابای، ۱۳۵۲: ۸۹-۹۱.

۷ مایل هروی، ۱۳۴۷: ۵۹۵-۵۹۸.

۸ دانش پژوه، ۱۳۵۸: ۹، ۲۱۳.

۹ بیانی، ۱۳۶۳: ۳ و ۴؛ ۱۰۶۲: ۱.

۱۰ همان جا.

خط ثلث نوشته در کمال خوبی، خط رقاعش که سرسوره‌ها را نوشته نهایت خوبی دارد. خلاصه از قرآن‌های خوب است. از باب قیمت استفسار رفته بود. این چیزها قیمت معین ندارد. خاصه این اوقات که خطوط قدیم کم شده است. بعد از این هم با این وضعی که روزگار پیش می‌رود دیگر کسی عمر عزیزش را برای خوشنویسی ضایع نمی‌کند و دیگر خوشنویسی پیدا نمی‌شود؛ خاصه با این کاغذها و جدول و تذهیب و غیره. به این ملاحظه که عرض کردم باید این اوقات قرب خطوط خوب بیشتر باشد. خلاصه انصافاً این قرآن دویست تومان ارزش دارد و اقل قیمتش صد تومان است. کمتر از این بی‌انصافی است.

زیاده عرض ندارم.
ایام عزت مستدام.
[مهر]: فرهنگ.

فهرست منابع

- آتابای، بدری (۱۳۵۲). فهرست کتب دینی و مذهبی خطی کتابخانه سلطنتی، تهران: کاخ گلستان.
- افشار، ایرج (۱۳۸۷). «سرگذشت و سرنوشت نسخه‌ها»، نامه بهارستان، ۱۳ و ۱۴: ۴۸۷-۴۹۸.
- ایرانی، حاج میرزا عبدالمحمدخان (۱۳۴۵). پیدایش خط و خطاطان، مصر: چاپخانه چهره‌نما.
- بیانی، مهدی (۱۳۶۳). احوال و آثار خوشنویسان، ۴ ج، تهران: انتشارات علمی فرهنگی.
- دانش‌پژوه، محمدتقی (۱۳۵۸). «گنجینه نسخه‌های خطی و چاپی فرهنگستان آذربایجان و موزه تاریخ ادبیات شهر باکو»، نشریه نسخه‌های خطی، ۹: ۲۰۲-۲۵۵.
- روحانی وصال شیرازی، علی (۱۳۸۵). گلشن وصال، تنظیم و تصحیح محمود طاووسی، شیراز: نوید شیراز.
- قاضی احمد قمی (۱۳۸۳)، گلستان هنر، تصحیح احمد سهیلی خوانساری، تهران: منوچهری.
- مایل‌هروی، غلام‌رضا (۱۳۴۷). «قرآن شریف به خط حسین فخار شیرازی»، راهنمای کتاب، سال یازدهم، ۱۰-۱۲: ۵۹۵-۵۹۸.
- حبیب اصفهانی (۱۳۶۹). تذکره خط و خطاطان، ترجمه رحیم چاوش اکبری، تهران: مستوفی.

۹۷۰ق نیز سخن رفته است.^{۱۱} با این حساب لااقل هفت نسخه خطی تاکنون به قلم حسین فخار شیرازی دیده شده است. در هر صورت مطابق محتوای یادداشت‌ها، قرآن مزبور متعلق به همشیره بزرگ نواب شیرازی (هندی) بوده است و همه گواهان پیش‌تر بدان دسترس داشته و از وجود آن در خاندان نواب مطلع بوده‌اند. این قرآن در خط و جدول و تذهیب ممتاز شناخته شده است. کتابت آن با خط نسخ، سرسوره‌ها با خط رقاع و ظاهراً چند ورق پایانی با قلم ثلث نوشته شده بوده است. کاغذ آن نیز از نوع دولت‌آبادی بسیار خوب و صاف شده، به طوری که یزدانی وصال کیفیت آن را بهتر از کاغذ خان‌بالغ دانسته است. همو کاغذ و جدول و تذهیب قرآن را لااقل صد تومان و خط آن را صد و پنجاه تا دویست تومان تعیین کرده است و گفته بیش از اینها نیز می‌ارزد. اما میرزای رحمت و ابوالقاسم فرهنگ قیمت حقیقی قرآن را دویست تومان و حداقل آن را به ترتیب صد و بیست و صد تومان تعیین کرده‌اند.

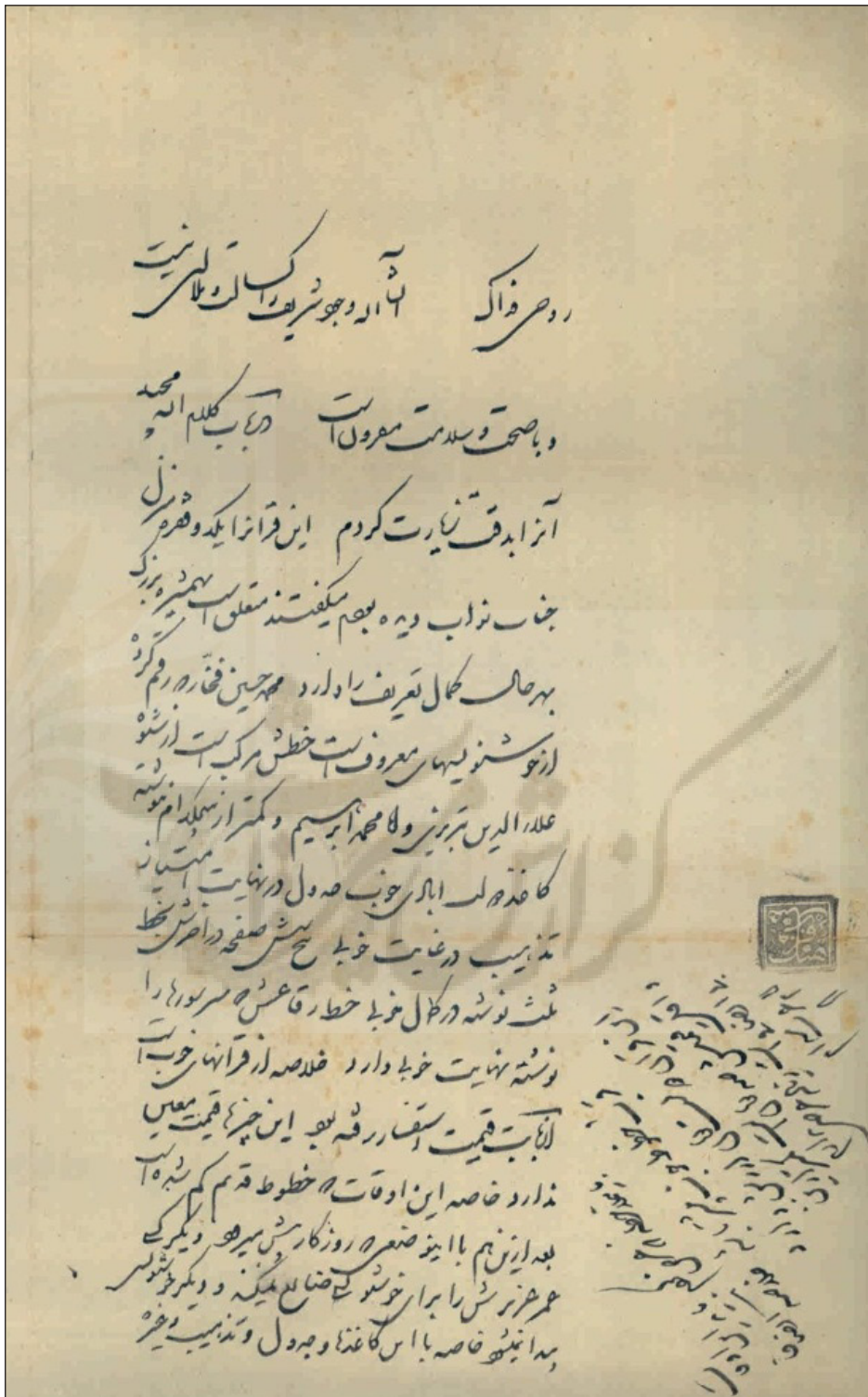
فرهنگ وصال خط حسین فخار شیرازی را در این کتاب ترکیبی از شیوه علاءالدین تبریزی و میرزا ابراهیم دیده و گفته کمتر از هیچ یک نوشته است. عبدالوهاب یزدانی نیز در یادداشت خود به صاحبان این قرآن تأکید کرده است هرگز آن را از دست ندهند و قدر بدانند. با این حال استفسار بهای این قرآن از خاندان وصال شیرازی احتمال فروش و خارج شدن قرآن از خاندان نواب را تقویت می‌کند.

روحی فداک

ان‌شاءالله وجود شریف را کسالت و ملالی نیست و با صحت و سلامت مقرون است.

در باب کلام‌الله مجید آن را به دقت زیارت کردم. این قرآن را یک دو فقره منزل جناب نواب دیده بودم. می‌گفتند متعلق است به همشیره بزرگ. به هر حال کمال تعریف را دارد. محمدحسین فخار که رقم کرده از خوشنویس‌های معروف است. خطش مرکب است از شیوه علاءالدین تبریزی و آقامحمد ابراهیم و کمتر از هیچکدام ننوشته. کاغذ دولت‌آبادی خوب، جدول در نهایت امتیاز، تذهیب در غایت خوبی، پنج‌شش صفحه در آخرش به

۱۱ حبیب اصفهانی، ۱۳۶۹: ۷۴؛ ظاهراً این کتاب در کتابخانه اسلامبول بوده است (نک: ایرانی، ۱۳۴۵: ۱۵۱).

تصویر ۱: گواهی ابوالقاسم فرهنگ بر ارزش و بهای قرآنی به خط «محمدحسین فخار شیرازی». سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران، سند ۱۶۸۰۷-۲۹۶.